

Péter Nádas

Goldene Adele

Rede vom 14. Oktober 2009 im Akademietheater

Botrány. Botrányos. Ilyen egy csúfságot. Skandalum. Fel vagyok dúlva. Hallatlan. Fel vagyok háborodva. Hát még ilyet. Elképesztő, szégyenletes, égbekiáltó, vérlázító, gyalázatos. Nem lehet igaz. Kikérem magamnak. Maguk az idiómák, a pusztá kulcsszavak is elragadják az embert. Érzelmi görbéje és vérnyomása meredeken emelkedik. Kissé kiszámíthatatlanná válik, de jó érzés, elragadja, megmozdul benne a botránykrónikák több európai évezrede, rákap, botrányfüggővé válik. Ma mégsem csinálok botrányt, kedves barátaim. Ha csak nem lesz botrányos a botrány fogalmáról, megjelenési formáiról, a botrány kultúrájáról, mi több, közösséget formázó erejéről, a fenotípusáról beszélni.

Kétféleképpen tudnék botrányt kelteni. Állnék itt a színpadon, és nem szólalnék meg. Moccanatlanul néznék bele a nézőtér sötétjébe. A tömeges figyelemnek, a mocorgásnak és a köhécselésnek a helyhez, a pillanathoz kötött minősége van. Feltehetően több köze az önismerethez és az önfegyelemhez, mint az izomzathoz vagy a torokhoz. A botrányos a helyet jellemzi, a korszakot is látni benne, mindenképpen valami olyasmit, ami túl van az egyénen, aki teszi, vagy aki elszenvedi. Moszkvában és Párizsban bizonyára jobban különbözik egymástól a botrányosság feltételrendszere, mint Bécsben és Budapesten, és biztosan nem a végzettől van így. Inkább geográfia, éghajlat, történelem. Minden társadalomnak megvannak a maga korszakos botrányai. Most igazán nem beszélve a botrányos korszakaikról. De nézhetnék derűsen, megadón, megvetőn, egykedvűen. Nézhetnék várakozón, egyenesen a fejek fölé, oda, ahol esténként kíséretével megjelenik a császár. Vagy nézhetnék kihívón, mintha tudnék valamit, amiről egyénenként mindenki tud a nézőtéren, de amiről mások előtt senki nem merészel hangosan beszélni. Habár majd mindenki hisztérikusan kívánja a botrányt, mindenki sötétben tart tőle. A büntudat testmeleg sötétségére játszanék rá, s akkor rögtön jönne vele az elsüllyedt historikus közösség teljes emlékkállománya, családi képek a tudat minden sarkából és rétegéből. Jönnének a világra szóló ünnepségek, a fehér ruhás szüzek sorfala, a fényes udvari bálók, a csillogó ékszerek, a felszerszámozott lovak és a modernitás büszke emblémái: vasútvonalak,

pályaudvarok, vásárcsarnokok, Fellner és Hellner habostortára formázott színházai, kétszer égetett vörös téglából az iskolák, a kórházak, a középületek őrült sárgája, a közigazgatás szigorú rendje, a fúvósokkal kísért díszfelvonulások, a díszebédek, a cirkalmas tóosztok, a mindenféle rendű és rangú rendjelek, a díszkardok, a bakacsinba vont oszlopcsarnokokban a dísztemetések, fáklyásmenet, a levendula és a naftalin illatában fürdetett sujtásos díszruhák, a féldrágakövekkel kirakott díszgombok, amelyeket egy reszketeg özvegynek majd egyenként le kell vágnia, pirulva zálogba csapnia, Isten ne adja, eladnia, az ünnepi szónoklatok, a hídatatás, a templomszentelés, az arany szentségtartóban őrzött tincseket és csontokat kísérő körmenet, a soknyelvűség, a kétnyelvűség, az áldott kevertnyelvűség, az állandóság és a biztonság, az operett minden bája és minden romlott öröme. Vagy ellenkezőleg, rejtegetett regionális vétkeink, gyilkosságok, merényletek, az önkényuralmak gyalázata, várbörtönök, elnyomás, kizsákmányolás, jeltelen sírokba lökött holttemetek, tömegmészárlások, udvari intrikák, bűnpártolás, szószegés, hazaárulás, a húggyal, szarral, vérrel elkevert sár, elhagyott csatatereink és lövészárkaink. Szerelmi dúlásaink. Két józan kuglófjával minden reggelre Schratt Katalin. Vetschera Mária. Nádszál karcsúra fűzve Sisi hófehérben. Magyarok királynője, nemtőnk, pártfogónk. Hiányod velünk van. Szemrehányó, számon kérő lehetnék, fenyegető. Ki fogom mondani. Nem lesz kellemes. Fájni fog. Senki nem fogja elkerülni a büntetését, senki. Ott fogtok állni pucéron és botrányosan a szégyenfához kötözöttek, valamennyien. Ez lenne az érzelmes változat.

Vagy ostobán bámulhatnék magam elé, kiszolgáltatottan, mint aki elfelejtette az első mondatot. Magával hozta ugyan gondosan megírt beszédét, ám csak most veszi észre, hogy a szemüvegét otthon hagyta az asztalán. A történelem nagy integrációs és dezintegrációs kísérleteiről akart beszélni, amelyeknek Kákánia több évszázada egyszerre tűzfészke és szellemi műhelye. Vajon mi fog történni most a szemüvege nélkül. Ez lenne az esszenciális változat. Tömegnyi embert nem lehet nem szóval tartani. A szónok egyetlen esélye, ami ugyanakkor nagy csapda a hallgatók gyülekezetének. E helyütt ne feledjem, hogy a skandalon a görögben nem az események felzaklató, a közfelfogástól, a szokásrendtől, az etikai vagy esztétikai normáktól elütő mivoltát, nem a törvénytelen, nem az erkölcsi provokációt és a vele szembe szegezett méltatlankodást, rebelliót vagy népitéletet jelenti, hanem első jelentésben csapdát. Amit valaki felállít, amibe valaki belelép. Csupán átvitt értelemben bűnre csábítást. Az ószövetségi héberben szintúgy csapdaállítást, valakinek a feltartóztatását. Tíz másodpercnél több még az Úrfelmutatás után sem telhet el, a csengettyűnek meg kell szólalnia. Egy percnél több a nagy halottnak sem jut

a néma felállásra. Szónok és közönsége nem tűri a közös hallgatást, nem akarnak közös kontemplációt. Akkor rögtön a belső időkről, a belső filmről, a belső várkastélyról, a belső kontinensről, az animális és a humánus, a kulturális és a civilizációs, a természetileg adott és a szociálisan szabályozott között feltáruló iszonyú hasadékról, a mélyben magmaként fortyogó érzelmiről, indulatiról, a hét száját egyszerre tátó hétfejű sárkányról vagy akár az igen kevésbé mesés káoszról van szó, mindarról, amit az intellektus nem rendezett el, netán nem tud, nem is fog elrendezni, mert nincs ideje, nincs átlátása, túlságosan fájdalmas lenne a rendezgetése, csupa olyasmi, amiről még a hálósobájában vagy a templomban is csak mértékkel akar hallani. Bizony a szőnyeg alá akarja seperni. Kékszakállú bizony nem fogja a várában kinyitni Juditnak a termeket, ahol a megölt asszonyok tetemeit őrzi, nem adja a kulcsot.

A káosznak roppant tömegvonzása van, pontosan akkora, mint a kozmoszban a fekete lyuknak. Nyomtalanul elnyeli a fényt. A szónoknak e tömegvonzás ellenében kell megszólalnia, a káosz betörésének veszélyét a sokaság feje felől elhárítani. Az európai zene az emberi létezésnek szintén erre az egyszeri, pillanatnak szóló, botrányos és szakrális mozzanatára épít. A zenekar feláll, a karmester beint. Előtte még megválaszthatod a hangszert, a hangnemet, a hangfekvést, a ritmust, a teremtés részvétlen némaságával azonban szembe kell szegülnöd. Meg kell szervezned a heroikus ellenállást, szisztémát találni rá. Felszakítani a saját hallgatásodat. Nem akarhatod a halált. Miért ne akarnám. A kettős Monarchia összeomlásának napja például a korona nemzeteinek újjászületése. Halál és születés összeért. Az életre kell szavaznod. Ami úgy értendő, hogy az örökkévalósággal szemben primátust adni az emberi élet időben és térben korlátozott feltételrendszerének, a helyinek, a regionálisnak. Miként helyezhetném az egyedit az egyetemes elébe. Pedig ez történt, a dezintegrációs modell a kettős monarchia összeomlásának napján jó időre győzedelmeskedett az integrációs modell felett. A monarchiának nem sikerült az államot és a társadalmat az integrációs modell keretében szétválasztani. Ami befejezett forradalom, azaz a koronás fő lefejezése vagy legalábbis száműzése nélkül egy monarchiától aligha elvárható. De nem állhatsz le az önmagadnak feltett kérdések idejére, gyorsítani kell, lassítani, válasz úgysem érkezik. Diktálnod az ütemet, halmoznod a jeleket, a csöndet válogatott hangok, akár a belső beszéd ambivalens halmazaival csordulásig töltened, legfeljebb hosszú hangköz maradjon a csöndből, a rövid tételszünetek.

Szemben a nézőtérrel már tíz másodpercnyi szünet is jóval több a soknál, botrány. Közönség előtt a legegyszerűbb üzemzavar botrányos, mert emlékeztet rá, hogy a káosz nem

megszervezhető, nem regulázható, nincs intelligencia, amely fölérné, nincs szisztéma, mely befogná, nincs agresszió, mely karcolást ejthetne rajta. Az ész uralmára tett ígéret, a felvilágosodás nagy reménye talán tényleg nem beváltható. A káosz ismét itt áll a küszöbön, bármikor ránk tör, elfoglalja a parlamenteket, a bankokat, a börzét, a kormányhivatalokat, az utcákat, a kristálycsillárok fényében úszó márványtermeket. Barlangjából jön ki a hétfejű sárkány. De nem is annyira a sárkány jön ki, hanem az egyéni érdek vagy a csoportérdek észrevétlenül és tartósan felzabálja a közérdeket, ami váratlanul kiderült. Néztük a sárkányt, közben elvitték a kasszát. Immár nem helyileg, nem mindenféle helyi hatalmasság csinálta, nem is regionálisan, hanem globálisan. A földrészeket lepusztító szabad rablás, amit áldott eufémiával mezőgazdaságnak, iparnak és kereskedelemnek nevez a közbeszéd, az áldott eufémiával kriminális energiaként emlegetett öltönyös bűnözés az elmúlt két évtizedben bámulatos logikával teremtette meg a maga párhuzamos realitását. Sosem látott egzotikus szigetein fölépítette virtuális gazdaságait és a saját legitimációja érdekében a törvényesen működő nemzetgazdaságokat egy váratlan lingvisztikai fordulattal reális gazdaságnak keresztelte el. Mintha létezne olyan gazdálkodás, amelyben a pénz mögött nincsen árú, amelyben a nyersanyag soha nem lát munkás kezet, amelyben a végterméket nem lehet megfogni, mégis kereskedni lehet vele.

Egy munkás életet töltöttem úgy a realitás és a fantázia között hajózva, hogy egyik kontinensen sem kötöttem ki. Ha átértem, fordultam vissza, nem tévesztettem szem elől, de épp csak érintettem e partokat. Navigare necesse est. Ha a realitást nem a fantázia távlatával mérjük fel, vagy a fantáziát szabadon engedjük a realitás ellenében, akkor sok nagy balesetet megérhetünk. Csak megerősíthetem, hogy a fikció képes átvenni a hatalmat a személy, akár tömegnyi ember felett. Vízió és imagináció tartósan a realitás fölébe kerekedhet. Az anyagok sokasága is maga alá gyűrheti a szellemet, s akkor mindenki anyagok foglya, műveletek rabszolgája lesz. Ha megtörtént már a baj, akkor egyetlen szikra elegendő, valaki elkiáltja: szabadság, máris mennek utána. Nem föltétlenül a föld megalázottjai, ők inkább bárkákra szállnak, kamionok rakterébe másznak be vagy sörözni, shoppingolni, diszkózni és meccsre mennek, hanem a széplelkek, a jó emberek, a tüzes agyúak, a megszállottak, a renitensek. Szabadságért akár tankok ellenében. Ők mennek világbirodalmak ellen is. A virtuális gazdasággal szemben láthatóan tehetetlenek.

Ami nem fátum, nem mirákulum. Az absztrakt, az esszenciális és a szublimált magasabb polcon ül a gondolkodásban, mint az anyagi, a tárgyi, az egyedi, az egyszeri. A fogalmi hierarchia csúcsán

ugyan stabilan a dolog áll, das Ding, ám a dologi világ hierarchiájának csúcsán stabilan az Isten, der Gott, vagy ha őt leváltjuk, akkor a világszellem, a sors, a végzet, az abszolútum, s így tovább. Isten és Dolog mintegy perszónalunióban kormányozzák az emberi társadalmakat, habár kapcsolatuk közel sem szimmetrikus. Bámulatra méltó, ami az elmúlt húsz évben a viszonyukban történt. Amióta a tervgazdasággal irányított szovjet birodalom összeomlott és az örök növekedésről álmódó szabadpiaci kapitalizmus győztesként és főleg ellenőrizetlenül maradt magára a világszínpadon, a játékelméltre és a káoszelméletre épített pénzpiaci fikció nem csak a nyereségvágyó műkedvelőket bővölte el, hanem náluk erőteljesebben a tőkére éhes nemzetgazdaságokat, a populista hitegetésbe, ígéretésbe és költekezésbe feledkezett, csillagászati méretű adósságokat görgető demokratikus kormányokat. A matematikusok és a bankárok olyan kockázatelemzések alapján nevezték el terméknek a fikciót, amit mindössze néhány évtized mintájából vettek. Mintegy mellékesen, hogy értsük a játékot, átigazították Platón ideaelméletét. A virtuális a valódi. Valódibb a reálisnál, fedezékében növelni lehet a reális hiányokat. A realitás merő illúzió, csupán egy szó, személyes interpretáció. Arcod veritékének valójában nincs illata, csak a mosdatlanságnak. Az izzadás személyes hiba, néhány mirigy eltávolításával sebészileg megoldható. Ezek ugyan költséges dolgok, de mindenki gazdag lehet. Ne a falat bámuld, ragadd meg esélyedet. Ha úgy látod, hogy a leszakadás és az elszegényedés növekedési tempója mégis erősebb, nem engedi szóhoz az egyenlő esélyeket, akkor ez a saját negatív szemléleted. A drogot, amit mi természetünk, ne szégyelld, rendszeres fogyasztása nélkül az ember ősidők óta nincsen el, mi pedig olyan tisztességesek vagyunk, hogy az adódból még harcolunk is a természetése és a fogyasztása ellen. Szedhetsz még antidepresszánsokat, fogyasztása növeli a gyógyszeripar nyereségét, amitől a foglalkoztatottak száma növekszik, s így közvetlenül hat a kedélyállapotra. Ezek voltak a boldog évek, amikor a társadalomtudósok hirtelen olyan genetikusokkal, olyan etológusokkal, olyan biológusokkal és olyan pszichológusokkal találták szembe magukat, akik a fiziológiai működés elveit és az állatiasság jegyeit a mechanikus materializmus és a naturalizmus klasszikusainak szellemében (és kifejezett etikai igényel) írták vissza az emberképre. Fressen oder gefressen werden. Az állatvilág működési elveivel és a biokémiai folyamatok mechanikájával magyaráztak egy olyan gátlástalan emberi működést, amely a vetőmagtermesztéstől kezdve, a genetikai manipuláción át a kedélyhullámzásokig mindent üzleti ellenőrzés alatt akar tartani. Az erősebb kutya baszik, a többi

nézi. Még akkor is így kell lennie, ha e tudományos bölcsességek terhét sem a szociális rendszerek, sem a föld nem bírja el.

Gondolom, ez volt a csapda, amibe demokratikusan megválasztott kormányaival együtt majd minden adófizető és majd minden választópolgár szépen belesétált. A politikai opportunizmus, amely ma használatos formáit a hidegháború és a békés koegzisztencia éveiben öltötte magára, az úgynevezett pozitív gondolkodás kényszere, amely a kritikai gondolkodást és az értelmes mérlegelés lehetőségét veszi el az egyéntől, a világméretűvé duzzasztott korrupció és a globalizált kriminalitás, amelynek az áldásaiból, úgy tűnt, most aztán mindenki arányosan részesülni fog, csupán előkészítette a terepet a virtuális gazdaság hatalomátvételére. Nekem úgy tűnik, hogy az igen tisztelt adófizetők és választópolgárok talán egyik minőségükben sem méltóztattak észrevenni, hogy a tavalyi év októberének első napjaiban nem csupán a realitás fogalmát, hanem a demokrácia fogalmát is a virtuális gazdaság érdekei szerint írták át. Azon a héten történt, amikor az amerikai képviselőház megváltoztatta korábbi döntését, miszerint mégsem az adófizetőknek kéne az akkoriban mindössze 700 milliárdosra becsült békát lenyelniük, hanem a játékos kedvű bankok tulajdonosainak. A botránynak van egy olyan tulajdonsága, hogy nem csak a szereplőit, hanem a tárgyát is elnyeli. A botrány nagy zajjal jár, váddal, foháskodással, sikolyokkal, a rendőrség és az ügyészség vad csörömpölésével lesz teli a levegő, de később már senki nem tudja megmondani, hogy mi történt, miként is állt helyre a régi rend vagy miként támadt a helyén egy új. A feledékenység és a figyelmetlenség a törvénytelen történés legitimációjává válik. Mintha másként nem lehetne. A bankárok és a kormányfők is kifáradnak a sok felindult utazástól, ott van nekik a sok időeltolódás, nem is tudják pontosan, hogy pluszban vannak vagy mínuszban-e. Csöndben minden megy tovább, csak közben elfogadtuk, hogy így kell lennie. Van egy törvényes keretek között működő gazdaság, amelyben a pénz mögött árú van, munka van, tudás van, ne adj isten, izzadtság és aranytartalék, és van egy olyan legitimáltan virtuális gazdaság, amelynek egyetlen fedezete és aranytartaléka mások pénze. Ha valaki a pénzügyminisztereket megkérdezi, hogy miért nem szabályozták azóta sem a virtuális gazdaság fiktív termékeinek kereskedelmét, akkor az a megfontolandó válasz érkezik, hogy a gazdaság szerkezete érzékeny dolog, nem bocsátkozhatunk kísérletekbe, nem kockáztathatjuk a börze, s ezzel vállalatbirodalmak és egész iparágak összeomlását. Valóban. Másfelől nem megalapozatlan attól tartani, hogy törvények híján az immár állami kezességvállalásokkal megtámogatott pénzpiac tovább fújja a maga matematikai buborékait.

De könnyelműség lenne azt gondolni, hogy a reális gazdaság résztvevőinek csak mások tevékenységének kockázatát kell a saját jól felfogott érdekükben vállalniuk, s csupán a tavalyi év októbere óta. Nem. Az állandó növekedés és a szabad piaci fikció univerzalizmusának üzemeltetési és strukturális költségeit szintén ők viselik, a nyereségeiből azonban nem részesednek. Soha nem is részesedtek. A két egymásban mozgó gazdasági szerkezet és az ezeket irányító kasztok között van ugyan átjárás, de szigorúan őrzött egyirányú úton. A demokratikus kormányok a választási periódusok járása szerint leválthatók, a gazdaság kettős szerkezete nem. Nem azért van így, mert bárki így akarta, de a politikai oportunitás nyomása alatt alig valaki jelentkezett, hogy nem akarja így. Így aztán közösen kinyitottuk a káoszra az értelmes munkával, arányos árucserével, adófizetéssel és szociális rendszerekkel megszervezett társadalmakat, a nagy vasajtót azonban nem tudjuk többé visszacsukni. Az óceánok már akkor is üresek lennének, ha nem nyitottuk volna ki, már akkor is szeméttárolók lennének a tengerek, már akkor is szateliták roncsaival lenne teli a légkör, már akkor is leolvadtak volna a hegyekről a hósapkák, csúsznának és olvadoznának a gleccserek, és Grönlandnak már akkor sem lenne hátra sok, hogy teljesen felengedjen.

Ha ki sem nyitnám a számat, akkor a néma csendben előbb ideges, anonim nevetések jeleznék a páni félelmet, amit azonnal sűrű püsszegés követne. Lássuk, miért nem szól a szónok, lássuk, mire megy a hallgatással, míg válaszként rögtön ott lenne a nyomában a félelemtől vezérelt harsány és energikus ellenkezés, a sok gúnyos és felháborodott kiáltozás. Az egyik tábor bizalommal lenne, kísérletileg élne ajánlatommal, a másik pedig nem kérne belőle, kinevetne, tiltakozna. Kákánia régi nagy színházaiban sok helyütt még mindig ott a falakon a tábla, miszerint botot és ernyőt tilos a nézőtérre bevinni. Olykor a nézők a legnagyobb testvériségben egymás vállán zokognak. Meg lehet mondani, mikor. Önkényuralmak végóráin, forradalmak előestéin, mikor a húrt nem lehet tovább feszíteni. Ilyenkor együtt mennek a színházból a barikádra. Máskor meg egymás véleményének rontanak, egyszerre fújolnak és bravóznak, torkukkal és tenyerükkel mérik melyik vélemény erősebb. Lábdobogással és füttyögéssel vívják meg etikai és esztétikai tárgyú hernáni csatáikat, s a legszívesebben egymás fején vernék szét a világnézeti ernyőiket. Ez nem tréfa, a mai napig vérre megy. Mert tényleg nagy különbség, hogy (1.) rábízom-e magam az események menetére, spontaneitásra, az erők és az érdekek, az emóciók és az affekciók szabad versenyére játszom-e, s akkor csupán rólam van szó, én, én, nekem, rólam, avagy (2.) kritikai elemzéssel szabályozom-e az együttműködést, a szociális viszonyokat a tudás és az értelem

ellenőrzésére bízom-e, netán (3.) feszesre húzott konvenciókkal feszülök-e neki a káosz és az anarchia erőinek, falakat húzok, bástyákat építek-e a konvenciókból a barbár betörések ellen, avagy (4.) az általános elégedetlenségből tényleg forradalmat szítok-e, hogy felforgassam a saját bűneivel és botrányaival jobbára elégedett, az öröme horgán alaposan fennakadt társadalmakat. Végül is el kell dönteni.

De ellenkezésképpen is csinálhatnék botrányt. Nem hagynám abba. Szórványos nevetgélés, derültség, közbekiabálások jeleznek, hogy időm lejárt, mértéktelenségem tűrhetetlen. Menjek haza, nem akarnak látni, tűnjek el. Nem a legbékétlenebbek állnak fel először. Ők kíváncsiak. Tudják, hogy a jó botrányhoz a szelepet sokáig zárva kell tartani. Nem is a legmértékletesebbek, mert őket megbénítja, beválthatatlan felelősségérzettel tölti el mások önkénye és hübrisze. Megrögzött egoisták állnak fel először. Előbb a sorok széléről, lehajtott fejjel, egyesével mennek el, arcukat szigorúan magukra zárják, de kisvártatva jönnek már a sorok közepéről. Mentükben nincs indulat. Mielőbb elérni a megváltó kijáratot. Az egoisták kivonulása a részvétlenségtől tisztítja meg a nézőteret, s ez nagy megkönnyebbülés. Miként egy rémálomban, én azonban még mindig itt állok és beszélek, beszélek. Miért ne mehetnék én is, ha egyszer ezek elmehettek, mondják magukban a fegyelmezettek. Erre a botrány nyomása minden gátat felszakít, mert miközben ők is mennének el, felugrálnak helyükről az örök békétlenek. Elérkezett a nagy pillanat. Kiáltozhatnak, tiltakozhatnak, valósággal áriáznak a méltatlankodástól.

E nagyszabású pillanatban, amikor a botrány a tetőfokára hágott, a harmadik sorban, jobbközépen, egyszer csak hátrafordult, dühében felmagasodott Bernhard Minetti és magából kikelve ordított. Hangerejével meg akarta állítani a nézők tömeges kivonulását. Fellépésében volt valami áldozatos, vallásos, amivel sokakat meghatott, míg mások azt gondolták, hogy fellépése a botrányos előadáshoz tartozik. Mintha félúton megállt volna minden mozdulat, hang bennszakadt, megdermedt a tébolyult tömegmozgalom. Hatásos volt, de nem volt szövege, amivel végérvényesen letörhette volna az ostobák lázadását. Meg túl nagy volt a dühe, ezt a közönséget láthatóan megvetette, amit tőle sem vettek szívesen. Holott tudta, mit akar. Nem azért nincs megvilágítva a színpad, hogy ne lássatok, idioták, hiába kiáltoztok, hogy több fényt, több fényt, hanem azért nincs több, hogy lássatok, ti ökrök, lássatok ti szerencsétlen páriák, hogy milyen a színpad egy unalmas délelőtt. Liebgard Schwarz nem azért nem beszél hangosabban, mert nem tud, hiába ordítoztok, hogy hangosabban, hangosabban, hanem azért nem beszél hangosabban, mert próbán van és nincs közönség. Körülbelül ilyesmiket hebegett és kiáltozott.

Testének harmadával, a nyakával és a vállával még arra is volt figyelme, hogy az előadás rezzenetlenül megy tovább és Liebgard Schwarz átlósan áthalad a munkafényben alig derengő üres színpadon. Tényleg mond valamit, amit akkor sem lehetett volna érteni, ha a nézőtérén áhítatos csend uralkodik. De állt a bál. Lenyűgöző színház volt a színházban.

Liebgard Schwartz rezzenetlen háta és Bernhard Minetti kiáltozása tartotta fenn a színházat. Olcsón nem adták, harcoltak. Hivatásuk terepét nem adták át a botrány tektonikus erőinek, nem és nem. Liebgard Schwarz annak a tíz embernek játszott, aki értette, felfogta, Bernhard Minetti pedig a testével, a tekintélyével védte a kifejezés szabadságának eszméjét. Aki diktatúrában élt, és balgán azt remélte, hogy a berlini fal leomlásával az irodalom és a művészetek szabadságharca véget ér, tévedett, nagyot tévedett. Tévedtem. Bizonyára akkor sem adták volna fel, ha a nézőtérén egyetlen józan lélek nem marad. Pál apostol a korinthusbéliiekhez írott első levelében (Korinth 1.18-23) szintén a kifejezésben, a felfogásban és a megértésben látta a kényes határvonalat, amely az emberi értelem és cselekvés birodalmán átlósan áthalad, s amelynek mindkét oldalán rettenetes botrányok támadnak. Az értelem gátolja a cselekvést, olykor blokkolja, habár az ember nem tud ellenni nélküle. Cselekednie kell. Nem tud az értelméről sem lemondani. Ha mégis függetleníti magát a reflexiótól és a korrekciótól, akkor cselekvésének hatékonysága növekszik, ám később észre kell vennie, hogy maga alatt fűrészelt el az ágat és másokkal szemben erkölcstelenül viselkedett. Amit mindezzel szemben Pál apostol állít, az rendkívül kockázatos, a mai napig felette kockázatos. Szerinte sem a jelek nem számítanak, amiket a zsidók oly nagyra tartanak, sem a bölcsesség, amit a görögök tartanak nagyra. Szerinte Isten nem a bizonyosság és nem a tudás, hanem az „igehirdetés bolondsága” által tartja meg a hívőket. Ha így van, s a hit a fogalmak hierarchiájában magasabb polcra kerül a bizonyosságnál és a bölcsességnél, akkor az értelem szénája bizony nem áll olyan jól a világban, mint ahogy a racionalizmus hívei kétszázhusz éve remélik és szorgalmazzák. Akkor a nagy antik botrányhőssel, Diogenesszel szólva tényleg csak azt kérhetjük az uralkodóktól, hogy ugyan menjenek már egy kicsit a nap elől.

A hit és a hiedelem mágikus és mitológiai formái birtokukban tartják a kollektív tudattartalmak mélyebben fekvő rétegeit, átsugároznak a racionális gondolkodáson, olykor botrányosan fölébe is kerekednek, valósággal megerősöskölják. De akárhogy is, a korai keresztények a mindenséget átfogni igyekvő hitük boldog és bolond buzgalomával együtt is kikerülhetetlenebbnek látták a botrányozást, mint ahogy mi látjuk, illetve a racionalitás szabályaihoz igazodva látni szeretnénk.

Mintha realiztikusabb lett volna az emberszemléletük, naturalisztikusabb. A jézusi logion szerint „lehetetlen dolog, hogy botránkozások ne essenek; de jaj annak, aki által esnek.” (Luk. 17.1) Ez valóban nem bölcsesség, hanem inkább tapasztalat és realista önértékelés. Jézus a saját közegében botránnyosan beszél és botránnyosan viselkedik. Nem is akar másként. Adja érte akár az életét. Ugyanerre, ugyanezen okból, ám a bölcsélet premisszáival, Szókratész is készen áll. Mondjuk úgy, hogy a botránnyosság igénye, félelme, önfeláldozása, szükséglete és tiltása kétértelműségként van beágyazva az európai kultúrába, s ezzel a két botránnyos gyilkossággal van megpecsételve. A gondolkodás racionális iskolája mégis egyértelműségre törekszik a botránnyossal szemben. A racionális nyomás alatt még a keresztény morálteológia is bizonyos kelletlenséggel követi az antik kétértelműséget. Különbséget tesz a bűnre csábító provokáció, az aktív botránny, a scandalum diabolicum, illetve a passzív botránny két formája, a scandalum pharisaicum és a scandalum pusillorum között, de egyiket sem tartja sem elkerülendőnek, sem elkerülhetőnek. Hiába vezeti az embert jószándék vagy helyes megfontolás, ha egyszer éppen azokból hiányzik a belátás, akiknek a figyelmét fel kéne hívnia. De olyan botránny is megeshet, hogy alaposan megfontolt és mértékletes cselekedetem vagy pontosan megválasztott szavam tudatlan embereket méltatlan cselekedetekre készíten vagy bűnre csábít. Egyszóval, az ördögi körből aktív botránny és passzív botránny nélkül aligha van kilépés. De jaj annak, aki a botránnyt okozza. Habár a fekete lyuk a botránny okozóit, áldozatait, és a botránny tárgyait egyként és azonnal elnyeli.

Nem hiszem, hogy a botránny Kákánia specialitása lenne, de ha meg kéne neveznem az egyetlen tárgyat, amely a mai napig összefűzi a korona népeit, akkor mindenképpen azt mondanám, hogy botránnyaik sajátos matériája, affinitásuk kultikus jellege. Barokkban kimunkált kultikus nekrofilájuk. Ami még az álmoskönyv szerint sem ígér mást, mint nyers halálfélelemben töltött életet. A kultikus halálfélelem nem közelebb viszi, hanem eltávolítja őket a saját élettörténetüktől. „Unerlöste Nationen”, kiáltja Robert Musil nem kevés gúnnyal és kárörömmel, „megváltatlan nemzetek”. Amiről Bibó István és Szűcs Jenő a história szempontjából valamivel józanabban úgy fogalmaz, hogy Kákánia államalakulatként egyszerre akadályozta és siettette a nemzetné válás folyamatát, de ezzel egy európai léptékű integratív szisztéma alapjait tette le. Kákánia népeinek mindennapjai ma is a dezintegráció jegyében zajlanak, miközben az integratív szándékot és szisztémát sem felejtik el, nem is felejthetik, hiszen a nagy integrációs kísérlet immár európai léptékben halad tovább. Értelmükkel vonzódnak egy olyan gondolathoz, amit

lelkük szerint el kell utasítsanak. Ezért aztán ingerlékenyebbek, hiszékenyebbek, sérthetőbbek és sérülékenyebbek másoknál, és a botrány kétértelműségének strapáit is kevésbé tűri az idegzetük.

Egy hasonló alkalommal Kurtág György ugrott fel. Mit felugrott, miként egy párduc felpattant a színpadra és úgy leteremtette az örvengő publikumot, hogy az egy szempillantás alatt meghunyászkodott. S ezzel meg is neveztem a fenotipikus különbséget egy berlini és egy salzburgi botrány között. Egy berlini botrányban sok csillapíthatatlan egyéni hisztéria, egy salzburgiban sok ember közös sértettségének furorja működik. Salzburgban azonnal vége szakadt a jó ideje tartó fújolásnak, füttyögésnek, ordítózásnak, lábdobogásnak, székcsapdosásnak, ajtócsapkodásnak, holott hadonászásával az idős magyar mester a sötétkék öltönyében és a fehér ingében inkább mulatságosan hatott a színpadon. Kiszolgáltató volt és törekeny. Senki nem is nézné ki belőle, hogy tisztességesen le tud vezetni egy scandalum pusillorumot. De talán éppen ez hatott. Ugyanezt a publikumot egy órával korábban még elbűvölte a művével, s ahogy a művet Kurtág Mártával együtt előadták. Philemon és Baukis ült a zongoránál és egy négykezessel tárta fel előttünk egy élet munkájának és szerelmi állhatatosságának forrásait. Ki ne szeretné ilyennek látni önmagát. Bravóztak, ünnepelték. Csak ő tehetette meg, hogy most sikerét kihasználva szembeforduljon velük és megvédje fiatalabb kollegája és honfitársa, Vidovszky László művét. Aki a zenészeivel éppen azon volt, hogy kalapácsról-kalapácsra, húrrol-húrra haladva bemutassa, miként hallgattatnak el egy olyan zongorát a zongorák pribékjei, amelyen neki a művét kéne előadnia. A közönség zajától éppen a csöndet nem lehetett hallani. Kurtág szövege sem volt megírva, de jól választotta meg első szavát a zajban. Schande. Ha azt mondom, hogy jól választott, akkor ez helyismeretet, s erre szabott dramaturgiai érzéket jelent. Szégyen. Még ugyan nem lehetett tudni, hogy a szó, amelyet a felháborodás overtürjeként széles e Kákániában mindenki a nagyanyjától hallott először, vajon a botrányos zenére vagy a botrányos közönségre vonatkozik-e. A kiabáló híresség kinek a pártjára áll. Kákániában ezt tudni kell. Hol a tekintély, akihez a botrányban igazodhatunk. A néma csöndben végre az elnémított zongora tompa kalapácsolását lehetett hallani, annyi hangot, amennyit a leütött billentyű önmagának ad. Ez ugyan a minimálisnál is minimálisabb, de aki diktatúrában született, tudja, hogy milyen sokat jelent a valamicske. A józanság megőrzésének halvány reményét. Ellenállást. Kockázatot. Beethovent játszó kínai zenésznek a levágott két kezét. Diktatúrában a hatalmasoknak élesebb lesz a hallásuk a művészi kifejezés minden kis

árnyalatára, mint a plebsznek a demokráciában. Kurtág még ezzel a hatással sem lehetett elégedett, személyre szólóvá és világossá akarta tenni a beszédhelyzetet. Szégyelljék magukat, kiáltotta a közönségnek, szégyen, amit itt csinálnak. Haragjában valami olyasmit dadogott és hebegett a színpadon, hogy gúnyt űznek a megalázottak és megszorítottak sorsából, megcsúfolják a fájdalmat, a tragédiát, a veszteséget. Majd az utolsó néma ütéseknek adta át a csendet, és azon a keveseknek, akik a zongora győzelmét ünnepelték.

Nem akarok Groer bíborosról beszélni, Jörg Haiderről sem akarok beszélni. Épp csak megemlíteném a közel százezer karácsonyi képeslapot, amit gyilkosságokért hálás horvát honfitársai a scheveningeni börtönben raboskodó Gotovia tábornoknak küldtek a keresztényi szeretet ünnepén. Nem akarok Topolának cseh miniszterelnök olasz kollegájának szardiniai rezidenciáján készült képeinek botránjáról beszélni, mert Berlusconirol sem szeretnék beszélni. Meciarról ne essék szó. Gyurcsány Ferenc magyar miniszterelnök elhíresült titkos beszédéről is inkább hallgatok. Hazafias kötelességtudásból talán csak annyit, hogy titkos beszédét minden bizonnyal azért találta égbekiáltó botránynak a közvélemény, mert saját pártja csalásairól, saját pártja kasszafúrásairól, saját pártja hazugságairól, valamint ebben vállalt saját szerepéről számolt be a saját pártjának, s ilyesmit a bevett társasági szokások szerint széles e Kákániában még szűk baráti körben sem tesz az ember.

Vénségemre hajlamos vagyok azt gondolni, hogy a művészeti alkotások kalandja nélkül az emberi cselekedetek, úgy ahogy vannak mit sem érnek. Mert az egyetlen tárgy, amely nem hogy nem nyeli el, hanem megnyitja, és híven őrzi a saját botránosságát, az kizárólag a műalkotás. Nem általában a műalkotás, közel sem minden műalkotás, hanem mindig csak egy műalkotás. Goldene Adele. Ezt a nevet sem azért említem, hogy a mű eltulajdonításának és visszaperlésének botránnyos történetére emlékeztessenek. A színes olajfestékkel, ezüsttel és arannyal befestett, száznegyvenszer száznegyvenes, szignált és dátumozott vásznonról beszélek. A botránny a szokásrend és a káosz között van elhelyezve. Azt a térbeli és időbeli momentumot nevezi meg, ahol és amikor a szokásrend nem tudja többé az egyént vagy a társadalmat a káosz betöréseitől megvédeni. A műalkotás szisztematikusan megengedi, közel sem minden műalkotás, mindig csak egy műalkotás, a Goldene Adele például szisztematikusan megengedi, amit a társadalom sem magának, sem a művésznak nem enged meg. Egyetlen emberi lény erotikus erőit, érzéki energiáit ikonba foglalni, úgy mond ordinaire egyetlenségét ünnepelni szentek szentjeként, s mindezt közszemlére tenni. A náci által ellopoott, a demokratikus állam által elbirtokolt, a

család által visszaperelt és Kákániából elszállított emblematikus műhöz, a new-yorki kiállítást rendező Renée Price grafikai anyagot válogatott a festőtől. Vegyes anyagot, tanulmányokat és skicceket. A legkorábbi rajzokon, amelyeket a bécsi Kunstgewerbeschule-ban, illetve a Fachschule für Zeichen und Malerei-ben készített, egy olyan áldott tehetségű ifjú embert látunk munkálkodni, akinek ezekben az iskolákban nincs mit tanulnia. Ha nem született volna Schiele, akkor azt mondhatnánk, hogy ilyen tehetségből mindig csak egy van egy században. De amint elhagyja az iskolát, láthatóvá válik a rajzokon, hogy halvány fogalma nincs, mit kéne a képességeivel tennie. Keresi, de nem találja tárgyát, semmi figyelemre méltót nem talál. Mintha éppen a képességei akadályoznák, hogy bármit megtaláljon. Mindent meg tud csinálni, de minden üres. A legjobb úton jár ahhoz, hogy olyan nagy, üresfejű udvari művész legyen a világnak ebben a lehető legjobb Kákániájában, aki bármit ízlésesen feldekorál, és ezért nem győzi fogadni a közönség reá zúduló bókjait. Renée Price óvatosan adagolva, de kiállítja azokat a lapokat, amelyeken Klimt aztán inkább a csuklójának, mint az eszének engedelmességgel, mégis megtalálta festészetének egyetlen tárgyát. A kiállítás közönségén azonnal lemérhető, hogy ezek a skiccek a szó minden értelmében botrányosak. Nem csak akkor, nem csak nekünk, mindenkor, mindenütt. Nem azért, mert megsértették a korszak erkölcsi felfogását, és olyan dolgot ábrázoltak, amire a művésznak még gondolni sem lett volna szabad, hanem azért, mert ezek a vázlatok gyönyörűségesek, mert tökéletesek és izgatók, elragadók, zavarba ejtők, felzaklatók, mindenütt és mindenkoron.

Ki akar ilyen tárgyú műalkotások szemléletében a nyilvánosságnak kitéve elmerülni. Senki. Egy idő után nem is a lapokat néztem, hanem azokat a nőket, férfiakat és gyerekeket, akik nézték a lapokat. Volt, aki úgy tett, mintha nem látná, amit lát. Volt, aki szintén így tett, de aztán óvatosan visszanézett. Volt, aki visszalépett. Volt, aki azt hitte, hogy nem lát jól, közel hajolt, aztán el se ment. Volt gyerek, aki már messziről észrevette, húzta az apját, aki óvatosan és rémülten továbbirányította. Volt, aki nevetgélt a társával, de aztán egyedül visszatért és a komolyabbnál egy kicsit sötétebb ábrázattal nézte. A kifeszülő női ujj érintése alatt elnyílt női nemi szervet. A fanszörzet lány rengetegébe rejtett női nemi szervet. A kitárt combok között feltároló szeméremnyílást. Amit negyven évvel korábban Gustave Courbet az élet eredetéként (L'Origine du monde) festett meg ugyanilyen csodásan, csupaszon, kiszolgáltatottan és titkosan. Klimt művészetét a világ eredetének helye szervezi. A vázlatokon világosan látszik, hogy semmi más nem érdekli, minden más, testi környezet, lelki állag, természeti környezet, emberi karakter,

szociális környezet, mellékes, nem érdekli, mellékes, éppen csak érinti, nem okoz rajzbéli izgalmat. Ezen az egyetlen helyszínen figyelme felizzik, keze és tekintete soha nem látott intenzitással együttműködik. Biográfiájából kibogarázható az intervallum, amikor felismeréséhez feltehetően felnő. 1897 áprilisában levelezni kezd Emilie Flögevel, korán elhunyt öccse özvegyével, a nyarat a Flöge családdal tölti, és olyan tájképeket kezd festeni, amelyeken a mindent elborító, a kép egészét betérítő, drapériaként, ornamensként viselkedő növényzet érett színeivel és buja formáival magát a tájat nyeli el. Ettől kezdve megengedte a természetnek, hogy elnyelje. Én magam vagyok a táj. Még nem is járt Ravennában, de amit majd ott talál, a bizánci ornamentikát, a bizánci ikonográfiát, a minden nyerszet elfedő szigorú ornátust és a szigorúan elrendezett drapériát, már jó előre megtalálja önmagában. S ezzel igen furcsa módon nem azt a virtuális helyet nevezi meg, amit Kákánia mindig is elképzelt magának, hanem azt a reális helyet, amelyet Európa köztes régiójaként, mintegy a bizánci és a római közé ékelődve valóságosan elfoglal. A felismerések folyamata két év múltán, azon a mozgalmas nyáron tetőzik, amikor modellje, Mizzi Zimmermann fiút szül neki, s egy Alma Schindlerrel tett itáliai utazásról visszatérve, a nyarat ismét Emilie Flögevel tölti. A rákövetkező évben, a bécsi egyetem megrendelésére készített „Filozófia” című faliképe miatt már teljes súlyával nyakába is szakad a nyilvános botrány, holott még alig árult el valamit arról, amit tud.

A Goldene Adele a személyest ünnepli, a nőit, a szépségest, az egyedít, de a technikait, a mesterségest, a tömegeket jeleníti meg. Az ornátus, az ornamentika, a drapéria a természet túlbujánzó erejével, felületként jelenik meg és dekoratíván fedi el a testit. Szemérmetlen jelként csupán Isten tizenöt mindent látó szemét hagyja ott Adele leplén. Schiele letépi a lepleket, mezítelen alakjai a megpróbáltatástól elveszítik a kezüket, a lábukat, arcuk kintól torzul el. Láztól izzanak. Csonkolt, vérző törzsük marad meg a világszínpadon. Mindketten abban az évben halnak meg, amikor a kettős Monarchia véres kalandja botrányos végéhez ér, minden tartalékát felélte, mindent elemésztett, elpusztított, nincs más dolga, mint október 28-án némán összeomlani. A kérdésre, hogy a sok együttállás és összefüggés, vajon a hely szelleméből adódik-e, avagy ellenkezőleg, vajon Klimt, Schiele, Trakl, Kafka, Mahler, Cankar, Ady, Krleža, Móricz, Hašek, Olbracht, Wittgenstein, Janáček, József Attila, Bartók, Webern, Kosov, Music, Ligeti, Jandl, Bernhard és az összes többiek adják-e meg a hely szellemét, ma este biztosan nem fogunk tudni válaszolni. Vagy legalábbis én nem tudok.